Цілий день Гришка никав голодний містом й не знаходив поживи. За давньою звичкою він майнув на базар, щоб піднести якійсь гладкій пані кошика та заробити собі на шматок булки й ковбаси. Але на базарі було порожньо.

Канонада цілих два дні незгавала й на хвилину, і вночі було чути лункі постріли на околицях міста, а потім горожани шепотіли по завулках і закутках:

— Червоноармійці прийшли...

Пани сиділи по льохах, і хіба яка перекупка виходила на базар та зразу ж і повертала назад; боязко оглядалась і хрестилася серед порожніх глухих вулиць.

Гришка пробіг майданом, де раніш щодня клекотів базар, і тільки-но хотів повернути на якусь бічну вулицю, як за рундуком почув розмову двох крамарів:

— А які ж вони з себе?

— Страшні, Прокопе Герасимовичу, в бога, кажуть, не вірять...

— Ви чули — людей усіх перестріляють. Казали, і крамниці спалять?

— О, то такі, що можуть! Двох офіцерів коло церкви вбили.

— І, кажете, вже ввійшли?

— На Петропавловській сам бачив п'ятьох кінних... Гришка більше не слухав їх. Він стрімголов полетів на

Петропавлівську, де мали бути ті червоні, страшні, з рушницями люди. Але Гришка не боявся їх. Гришці що? Вони проти буржуїв. Це Гришка добре анає. А який з Гришки буржуй? Навіть батьків у нього немає. Був тато колись — мовчазний, натруджений. Забрали на війну німця воювати: не повернувся. Три місяці тому й мати померла. Прала довгими днями чужу білизну, зігнувся .стан, намозолилися руки, а налетів тиф — скосив на дванадцятий день. Залишився відтоді Гришка сам.

З того часу ніхто вже не називав його Грицем, Грици-ком, а став він для одних — Гришка, для інших — пацан.

Цілий день він шукав, де б його попоїсти, а ввечері спав на кухні у старої квартирної хазяйки, де жив він з матір'ю. За це він щоранку виносив хазяйці помиї, носив воду і двічі на тиждень мив підлогу. Отак і пробивався.

Гришка пробіг останній провулок, вискочив на Петро-павлівську й зупинився. Дорогою йшла піхота, везли на возах кулемети, а збоку від бруку стояла похідна кухня і кілька червоноармійців коло неї. Вони були одягнені в старі, задрипані, уболочені шинелі, а за єдину окрасу їм була червона стрічка на грудях, і зірка на сивій шапці. Проте вони були веселі й бадьорі. Дехто крутив з махорки цигарку, інші жартували й сміялися. Гришці вони одразу сподобалися. Це тобі не офіцери, що не підступити до них! Гришка сміливо, як до своїх, підійшов до гурту й звернувся до кашовара:

— Товаришу, дай пошамати.

— А ти ж відкіля взявся?

Гришка не знав, що відповісти. Одначе пахощі гарячого борщу з м'ясом приємно залоскотали йому в носі. Гришка тихо сказав:

— Я тутешній. Базару цілий день нема. А їсти хочеться.

Кашовар насипав йому в миску борщу й кинув великий шматок м'яса.

— Ну, бери, коли не їв. Тільки в нас так: хто не робить, той не їсть! Зрозумів?

Гришка мугикнув набитим ротом, коли це підійшов якийсь червоноармієць і, простягнувши Гришці хліба, ляснув його по плечі:

— А ти, малий, до буржуїв — як?

Гришка проковтнув ложку борщу й, косо подивившись, весело відповів:

— Буржуїв треба гнати!

Чераоноармійці дружно зареготали, а Гришці, чи то від борщу, чи від гурту молодих, бадьорих людей, стало тепло й хороше. Доївши борщ, Гришка витер рукавом рота й звернувся до старшого.

— Я буду з вами. Можна? Старший посміхнувся:

— А буржуїв будеш бити?

Гришка хитро усміхнувся й собі і рішуче відповів:

— Авжеж, товаришу, буду! Ось тільки візьміть!

Гришка прив'язався до людей піхотного полку. Йому здається, що він давно вже й сам червоноармієць, і ті дні, коли його мати прала чужу білизну, такі далекі-далекі, наче уві сні.

Гришку залишили в полку. Спочатку ротний хотів прогнати, але Гришка розплакався:

— Візьміть мене! Візьміть. В мене нікого нема.

Тоді Гришку послали до похідної кухні чистити картоплю й мити казанки. Щодня він тепер скріб ножем між брудними пальцями картоплю і доброхіть приносив кашоварові води в казан.

Коли картопля парувала вже у великому казані, Гришка витирав об свою нужденну куцину руки й ховав за пояс ножа. Ніж, що дали йому чистити картоплю, Гришка залишив собі. Це буде йому зброя: ану ж зустрінеться він десь із офіцером — чим тоді Гришка боронитиметься?

Полк вирушив на південь. Гришка безжурно сидів на передку похідної кухні, а назустріч йому йшла переможна, щаслива весна. Зеленіють ниви, ніжно квітнуть у садах яблуні, і Гришці радісно на душі.

Він справжній червоноармієць. На грудях у нього теліпається якась замусолена червона поворозка, а на кашкеті (подарував ротний)— зірка! От коли б тільки ще рушницю дали! А більше Гришці нічого не треба.

Коло просторої хати, що посеред села, командир полку радився з батальйонними й ротними.

— На станції вони мають панцирний поїзд—це нам відомо; потім у них, мабуть, близько сотні чеченців... А що крім того? Скільки піхоти, гармат?..

— Ото ж то й лихо, що ми не знаємо,— зітхнувши, сказав командир першого батальйону, кремезний чоловік з голеним обличчям.

— Денікінці, здається, гадають затриматися на станції,— знову сказав командир полку,— але ми за всяку ціну мусимо до ранку зайняти її.

— А які відомості принесла розвідка? — спитав другий командир.

— Дуже малі. Те, що ми знали й досі. Денікінці отаборилися на станції й не підпускають туди нікого. А нам, як собі хочете, раніш, ніж виступати, треба дізнатись, що там за сили.

Командири мовчки міркували. Кожен бачив, що це конче треба, але як то зробити — ніхто не міг добрати способу.

Нараз із двору, де вже парувала кухня, вискочив з газетою Гришка. Побачивши знайомого ротного, він, чухаючи потилицю, підбіг до гурту.

— І що це воно за слово таке? Зроду не чув: "конкретно"? І газета червоноармійська, а Так, наче по-буржуйсь-кому написано...

Командир полку пильно глянув на Гришку, і раптом його лице прояснiло й радісно усміхнулось.

— Ось хто міг би дізнатись! Далебі, кращого розвідника не знайти! А йди-но, хлопче, сюди!

Гришка підійшов і став струнко.

— Так ось що: скидай шинелю, одягни якесь барахло і — гайда на станцію. Проминеш наші дозори, а там уже сам викручуйся. Тільки щоб усе роздивився як на долоні,— чи є гармати, скільки піхоти,— розумієш?

— Розумію, товаришу командир полку! — весело гукнув Гришка, а в оченятах його блиснув щасливий вогник: ще б пак не зрозуміти!

Через п'ять хвилин Гришка, вбравшись у якесь лахміття, із скринькою ірисок простував по залізничній колії.

Вже проминув він ліщину, де були останні червоні пости, і вийшов на поле. Здалеку бовваніла кількома тополями й високою водокачкою станція.

Гришка рішуче звернув з колії і пішов полем. Він знав, що треба робити. На станції Гришка продаватиме іриски й непомітно огляне ворожі сили. Гришка глянув на свою скриньку. Смачні іриски виблискували проти — сонця й непереможно вабили, Гришка не витримав і поклав одну в рот. Коли вона розтанула, Гришці закортіло з'їсти ще. Він простягнув уже руку, але спам'ятався: сором! Треба ж продавати їх.

Він прискорив кроки, коли раптом з-за кущів грубий голос:

— Стій! Ти хто?

Гришка побачив смагляве обличчя з синіми погонами, а потім з-за куща вилізло ще двоє.

— Ти хто? — сердито перепитав, підходячи до Гришки, перший.

Гострий холодок пронизав Грищині груди й шпигнув поза спиною. Та Гришка не виказав себе:

— Я — стрілочників. Торгувати — на станцію... Смаглявий нахилився до скриньки, взяв дві іриски й

проковтнув. Гришка умисно сльозливо заверещав:

— Дядю, а гроші? Дядю, заплатіть!..

— Ану, котись! — Смаглявий торснув його ногою, і Гришка, хлипаючи, поволі подався геть. Коли пост лишився далеко позаду, Гришка щодуху побіг до станції.

Перша небезпека минула, і тепер надходить саме лихо. Ще здалека він побачив на колії зеленуватий панцирник, що злегка пихкав і чатував на ворога. Далі потягнулися довгі, безконечні валки вагонів, станційні будівлі.

Гришка поминув водокачку і вийшов на перон. Тут було людно. Скрізь стояли, сиділи й лежали солдати, прогулювались офіцери, сновигали санітари, сестри-жалібниці, але між ними, окрім двох-трьох залізничників, не було жодного цивільного.

— Сочный, молочный ирис! — загукав несподівано Грищин голосок, і це мимоволі привертало до нього загальну увагу. До нього підходили, купували, глузували з нього, а Гришка гасав по перону, і його голосок лунав з різних кінців.

— Сочный, молочный...

Він уже продав зо два десятки і встиг помітити, що за станцією стоїть другий панцирник; з товарних вагонів виглядали солдати.

— Сочный, молочный ирис! Ирис! — Він перелічив вагони, та треба було дізнатися ще про гармати. Гришка звернув з перону. А чому це той білявий з тоненькими вусиками офіцер так пильнує за Гришкою? Може, іриску купити доче? — Ирис! Сочный...— Гришка обернувся назад. Офіцер дивиться на нього. Гришка прислухався до свого голосу, йому стало боязко: він сам серед сотень денікінців. Гришці здалося, що за ним усі стежать і ось-ось... Та ні! Це так тільки здається. Гришка сердито вилаяв себе: "От іще, заєць полохливий! Чого ж лякатися? А може, таки справді стежать?.."

Гришка обернувся й знову побачив пильні очі білявого офіцера. На цей раз офіцер ще здалека крикнув: "Стій!" — і прудкими кроками підійшов до Гришки.

— За мною! — він смикнув Гришку за рукав і повів до станції.

Гришка намагався удавати безневинного "пацана":

— Дядю, пустіть! Мені продавати треба... їй-бо! Пустіть!

Офіцер мовчки вів його до коменданта.

Перед комендантськими дверима Гришка відчув, що справа його кепська. Він насупився й мовчки ввійшов до кімнати. Холодом війнуло на нього від чужої обстанови й грізного, гладкого офіцера, що сидів коло столу за паперами.

Білявий офіцер щось прошепотів йому на вухо; той суворо глянув з-під буйних брів на Гришку й басом гримнув:

— Ти відкіля? Чого ти тут швендяєш, га?

— Я цукерки продаю... тутешній...— тихо відповів Гришка.

Комендант стукнув кулаком по столі:

— Брешеш! Відкіля ти?

— Стрілочників... батько там, у будці... Я...— шепотів Гришка.

Комендант гукнув на чеченця:

— Розв'яжи йому язика!

Тільки-но Гришка обернувся, щоб глянути на чеченця, як в очах йому мигнув нагай і боляче оперезав спину. Ноги підкосились, здригнули руки й випустили додолу скриньку. Іриски, мов камінці, розсипались по підлозі. — — Так хто тебе послав сюди? Ну?! — нахилився до нього з-за столу комендант.

Чеченець ще раз замахнувся, і Гришка поточився додолу. Та він не скаже. Нічого їм не скаже! Він буде терпіти до кінця. Хіба він може зрадити тих? Своїх?..

— Мовчиш?

Гришка хрипло сказав:

— Пустіть...

Нагай розрізав лахміття й прилип до самого тіла. Дужче, дужче... Гришка вже нічого не пам'ятав. З губи йому капала на підборіддя кров, стікала за комір, і було там щось вогке й тепле...

Була густа темрява й тиша, коли Гришка розплющив очі. Він ворухнувся, але в ту ж мить застогнав. Тіло пекло з усіх боків, мов опечене. Перемагаючи біль, Гришка підвівся і почав мацати коло себе. Тут були нагромаджені якісь діжки, полумиски, горщики, лахміття.

"Де це я?"— спитав себе Гришка й силкувався пригадати. В тумані своєї пам'яті він побачив тільки суворе комендантове обличчя, посвист нагая і... далі було темно.

"Це чи не комора яка?" — напружував свої очі Гришка. Він помацки ступив кілька кроків. Ніби двері? Так, так — двері. Але їх замкнено. Гришка штовхнув їх, але даремно: двері не піддавались.

"Що ж його робити?"— Гришка ступив назад і раптом помітив шматочок зоряного неба. Віконце! Він скочив до нього, та воно було замале — чи ж пролізеш? От якби з луткою його вийняти, тоді напевно проліз би... Гришка почав пригадувати, і ось знову, наче живе, гримнуло: "Хто тебе послав?!" Ох, та Гришка ж був у розвідці. Там ждуть його і звісток від нього. Він у полоні. Але як же вилізти? Треба ж якомога швидше доповісти про все, що він бачив! З одчаю Гришка схопив руками лутку віконечка, і — яке щастя! — спорохнявіле дерево легко подалось, і десь на землю брязнуло скло. Гришка завмер. Знову стихло, тільки від станції долітав легкий гомін. Гришка нишком одсунув лутку й наполіг на дошку. Вона заскрипіла, відсунулась. Ставши на діжку, Гришка виглянув у віконечко. Стрибати було низько. Тепер він з певністю відсунув ще дошку й ногами наперед виліз через дірку, де було віконце. Так легко й приємно стукнулись його ноги об свіжу землю, і Гришка полегшено зітхнув, а потім прислухався. Знову було тихо, тільки на станції блимали вогники; в пітьмі виринали людські постаті. Гришка тихенько перейшов вуличку, попід парканом шмигнув через провулок і опинився в полі.

Коли зникли з очей станційні вогники й вітер полохливо покотився по ріллі, Гришка, як вихор, помчав до своїх здати рапорта про розвідку.

XXX

На ранок сонце радісно залило станційні будинки; тягнулись угору струнке тополі, а з-за водокачки, перебігаючи, наступала червоноармійська лава.

Гришка захоплено тулив до плеча одержану нарешті вночі рушницю і, незважаючи на посвист куль, стріляв.

Привітно усміхалося йому сонце, і широко розливався перед ним новий, ясний день.